

Václav Sklenář

Dialektika práva: hegelovské řešení sporu mezi přirozeným a pozitivním právem

Práce pana Václava Sklenáře si klade základní otázku veškeré právní filosofie, totiž po platnosti práva. Tuto otázku nicméně současně nevnímá jako universální v tom smyslu, že jakékoli filosofické úsilí stran práva si ji zákonitě klade jako první; spíše se zdá, že samo její vyčlenění považuje za objevné – někteří z autorů, jejichž pozice probírá, si ji nekladou. A naopak lze říci, že rozpoznání platnosti této otázky jako zásadní představuje nesamozřejmý výdobytek, na němž je dnes a nadále třeba stavět každou plausibilní právní teorii. Autor prozrazuje v tomto smyslu zřetelnou afinitu k současným (jeho slovy: moderním) koncepcím, která tuto otázku kladou na přední místo; naopak dřívější pozice (Locke, Pufendorf, Rousseau, Bentham) z tohoto hlediska vyhlížejí jako pouze předběžné, a to přestože je jim v práci věnována většina prostoru.

Autor rozvíjí ambiciózní koncepci, kdy chce postupnou konstituci ústřední otázky po platnosti práva ukázat na pozadí dynamiky sporu mezi iusnaturalismem a pozitivismem. Tato koncepce dává práci velmi jasnou strukturu, kdy se postupně probírají jednotliví autoři a jejich pojetí, v nichž lze nalézt podněty k dalšímu rozvinutí. Autor je obdařen schopností identifikovat na složitých teoriích to ústřední, což umožňuje jednak spolehlivou rekonstrukci jejich argumentační linie, jednak identifikaci jakýchsi argumentačních uzlů, na nichž lze předvést specifikum dané pozice a objasnit její vztah k pozicím jiným. Práce to však není u všech autorů stejně snadná, což v práci vytváří drobnou asymetrii – zatímco u autorů, jako je Bentham (a obecněji u všech Anglosasů) je tento úkol z povahy jeho myšlení snazší, u Pufendorfa, a zejména u Rousseaua je třeba více rozlišovat různé vedlejší motivy a klestit cestu jednotného pojetí – tomu odpovídá i to, že právě v případě Rousseaua nacházíme něco jako sekundární diskusi (její absenci u jiných autorů nehodnotím přímo negativně, avšak nutno říci, že když se pak u Rousseaua objeví, působí celek poněkud neuspořádaně).

Práce vychází z implicitního přesvědčení, že uvedená dynamika je plodná a směřuje k systematickému rozuzlení, a rozumí tak svému vlastnímu výkladu jako „hegelovskému“ podniku (tento motiv se objevuje v podtitulu práce, přestože v textu samém se o něm hovoří pouze zběžně – v úvodu a závěru): Uvedené pozice chce zkoumat z hlediska jejich vnitřních rozporů, na jejichž základě pak přechází k protikladným pozicím, a v rámci tohoto „pohybu pojmu“ pak směřuje k vlastní syntéze v podobě pojmu práva. Přestože si však autor

vytyčuje úkol zkoumat *historii* pojmu práva, linie jeho výkladu přesto není přesně chronologická: začíná u Benthama jako zástupce pozitivistické teorie, pokračuje k novověkým zastáncům přirozeného práva Lockovi, Puffendorfovi a Rousseauovi a od nich pak k „moderním“ autorům, nejprve k iusnaturalistovi Griffinovi, poté k pozitivistům Hartovi a Razovi, aby nakonec skončil u antipozitivisty Dworkina. Autor obhájí východisko u Benthama jasností jeho základní koncepce, jež velmi přehledně a jednoduše systematizuje pojem práva, což se pak může snadno stát výchozím bodem dalších úvah a kritik.

Největší výhodou popisované koncepce je jasná argumentační provázanost jednotlivých částí. Jednotlivé pozice jsou představovány ve zvláštní hermeneutické fikci, kdy na sebe jakoby vědomě reagují, či se dokonce opravují (tak je např. líčen vztah mezi Lockovou a Puffendorferovou teorií, viz s. 72). Ve výsledném obrazu pak jednotlivé teze vystupují typicky v roli alternativních argumentačních strategií.

Uvedená koncepce má ovšem i své úskalí. Sledujeme-li podrobněji představovanou kritiku jednotlivých pozic, které jakoby nutí k opravě a přechodu k dalšímu autorovi, zjišťujeme, že mnohem spíše než o vnitřní rozpory daných autorů jde o nedostatečnost vzhledem k očekávání autora založeným na recepci zkoumaných současných autorů (vysvítá to např. z programového tvrzení v samém závěru kapitoly o Hartovi na s. 138, kde autor jednak shrnuje Hartovu, jednak anticipuje Razovu a Dworkinovu pozici). To se týká především právě otázky platnosti práva, která je určující pro právní filosofii 20. století, částečně snad už pro Benthama, nikoli však pro raně novověkou linii iusnaturalistickou. Jak autor rozpoznal, že jde o vnitřní rozpor a ne prostě odlišné paradigma? Bylo by jistě možné odpovědět, že podobnou námitku lze vznést vůči jakékoli „hegelovské“ teorii i vůči Hegelovi samému. V tomto bodě bych však byl vůči německému mysliteli shovívavější (a tudíž současně kritičtější vůči našemu autorovi) – zdá se totiž, že v případě autentické hegelovské dialektiky má syntéza svůj dějinný aspekt, totiž povahu objevného, nově formulovaného poznatku; v případě otázky po platnosti práva tomu tak ovšem není. Když autor na závěr uvádí, že právo, „aby bylo právem, musí mít jak normativní vlastnosti (zachytitelné pouze abstraktními pojmy), tak fakticky ověřitelné vlastnosti“ (s. 157) – což je vlastně summary celé práce, protože právě k takovéto struktuře a kombinaci poukazovaly „vnitřní rozpory“ jednotlivých pozic (nedostatečná normativita pozitivismu a přílišná abstraktnost normativních principů u iusnaturalismu), které zde, u současných autorů, došly rozuzlení –, pak je třeba říci, že přesně takovou kombinaci nabízí již *klasická* teorie přirozeného práva. Tím ji zde nechci nabízet jako nechtěnou pointu. Naznačuje nám to však, že „dějiny pojmu“ práva či platnosti práva nejsou tak přímočaré, jak může autorovo předvedení implikovat. Pokud bychom chtěli autorovu hegelovskou ambici zachovat, bylo by třeba si klást otázku, jaké byly důvody nepřijatelnosti klasické verze přirozeného zákona pro ranou modernu, resp. co jsme získali, když jsme klasickou tradici odložili. Myslím, že bychom pak viděli otázku platnosti práva nasvícenu v ostřejším světle.

Já sám uvažuji takto (a není to vůbec myšleno jako návod či jako kritika, spíš jako podnět k promyšlení „historie pojmu“ v širším kontextu): V případě klasické pozice přirozeného zákona je odpověď na otázku platnosti práva velmi jasná: odvíjí se od faktu stvoření, příp. – v sekulárnějších variantách – od „inteligentního designu“. Škrtneme-li nadlidský racionální konstitutivní akt, ať sekulárně či religiózně chápaný, zůstávají nám pro původ práva – a tato trojice alternativ je filosofii známa od Platóna – pouze dvě možnosti: konstituce člověkem, nebo nahodilá přírodní kauzalita. Druhá z nich zjevně vede mimo právní oblast a v oblasti právní filosofie se uplatňuje v hraniční představě – v práci rovněž traktované – „práva“ jako pouhého fyzického donucení. První varianta vede buď širokou cestou k pozitivismu, anebo k jakési rezervní variantě, jakou z autorů probíraných v práci reprezentuje např. Dworkin. Ten chce založit právo v „politické moralitě“, což není nic jiného než kantovské opuštění otázky základu práva pro jeho nezbadatelnost a odsunutí do nedotknutelné oblasti morality. Ta má zajímavou vlastnost: buďto ji sekundárně vložíme zpět do rukou člověka (a dospěje opět k utilitaristickému kalkulu), anebo ji pojmem mysteriózně jako transcendentalitu subjektu, již lze s trochou škodolibosti interpretovat jako výpůjčku religiózního oparu nadpřirozenosti pro něco, co přes svoje přejmenování nepřestává být „*menschliches, allzu Menschliches*“.

Co se však týče autora samého, zdá se mi, že touto cestou nakonec nejde, jakkoli Dworkinovi koncepcie práce přisoudila „završitelskou“ roli. Autor totiž uvádí, že „význam zákonů je kontextuální a část tohoto kontextu poskytuje i moralita“ (s. 150). Co tím myslí, vysvětluje o něco dříve: „právní systém pro svou platnost vyžaduje založení v mimoprávní oblasti politické morality, která těžší z širší oblasti osobních politických přesvědčení a osobní morálky občanů, jejichž obsah je typicky závislý (mimo jiné) na tom, za jaký typ bytosti je člověk považován (jak jsem ukázal na rozdílech mezi různými typy přirozenoprávních teorií)“ (148 n.). Autor kritizuje nárok Dworkinovy teorie na existenci objektivní morality a zdůrazňuje kontextualitu morálky, tedy to, že každé společenství má své vlastní morální porozumění (např. s. 115, 153). To je ovšem nepřímé přihlášení se zpět k pozitivismu (první cesta uvedená výše) jako k teorii, která platnost práva vposled odvozuje od sociologického faktu. Nevím, zda si je toho autor vědom a jestli to reflektuje, každopádně hegelovská syntéza se zde podle všeho nekoná.

Tato skrytá opce pro pozitivismus se projevuje v nepřiznaně kritičtějších postoji k iusnaturalismu – to lze nepřímo doložit zvoleným východiskem u Benhama, dále kritickým postojem vůči Griffinovi oproti afirmativnímu postoji vůči současným pozitivistům a konečně řadou ne úplně argumentativně doložených kritik této pozice. Stále znovu se opakuje kritika přirozenoprávní teorie z abstraktnosti. Jednak nevím, co je na abstraktnosti špatného či metodicky problematického (to, že se princip musí vždy konkretizovat, je zřejmé a triviální); jednak nevím, co je např. na právu na zachování života abstraktní. Kromě toho je přirozenoprávní teorie zcela nepochopitelně obviněna z toho, že pro svůj předpokládaný soulad s moralitou neumožňuje kritiku práva (s. 138). – Cožpak je

přirozené právo teorií nepodmíněné platnosti každého daného zákona? To byla pravda možná naposledy u Hérakleita. Není tato pozice naopak charakteristická kritickým postojem k chybným pozitivním zákonům?

Co se týče výběru probíraných autorů, je velmi reprezentativní a dobrý. Považuji za velmi osvěžující, že místo obligátního Hobbese autor zvolil Pufendorfa, který je dosud převážně vnímán jako „popularizátor“ prvně jmenovaného. Práce se zdroji však zasluhuje vážnou poznámku: očekával bych, že zvolení autoři budou studováni v originálních jazycích (zejm. Pufendorf v latině, Hegel v němčině), a nikoli vše výhradně v anglických překladech (Rousseau je citován v českých vydáních, ale také zde bych čekal aspoň přihlídnutí k originálnímu znění) – příp. bych očekával alespoň nějaké zdůvodnění či reflexi.

Práce je rovněž relativně krátká – čtenář by uvítal podrobnější rozpracování některých problémů (třeba otázku metody historických vsuvek, zejm. té o revoluci), ale i výklad některých autorů – platí, že mnohem více pozornosti je věnováno těm starším, přestože jejich využití je oproti těm současným výrazně omezenější.

Samostatný problém tvoří aplikace autorových tezí na praktické problémy. Jednou instancí je již první příklad v úvodu práce. Poslanec Výborný nepochybně není schopen rozlišit, že ve svém veřejném vystoupení nereflektovaně kombinuje různá pojetí práva; nicméně proč mu vyčítat, že mimojiné také užívá argumentace jednoho typu přirozenoprávní teorie? Z práce mi to nijak nevyplývá. Podobně problematická je aplikace výsledků zkoumání na Deklaraci práv člověka a občana, která se zdá přímo rozporná: jednou se uvádí, že přihlídnutím ke kontextu jejího vzniku mizí abstraktnost iusnaturalistických tezí, podruhé se naopak tyto teze kritizují jako abstraktní vzhledem k „dílčím kontextům jednotlivých sociálních skupin“ (s. 116). Zdá se, že méně je někdy více – bylo by lepší nevyvozovat praktické důsledky tak překotně.

Určité pochybnosti mohou vyvstat také ve věci interpretace jednotlivých autorů. Např. co se týče problematiky rozporného Lockova založení legitimacy v Božím vyvolení: Autor kritizuje to, že je pojem přirozenosti chápán nábožensky (např. s. 71) a zjevně považuje náboženský aspekt Lockovy teorie za argumentační handikep. Zde by bylo třeba připomenout, že Locke zná Hobbesovu metodickou redukci pojmu přirozenosti na otázku sebezachování, navazuje na ni a rozvíjí ji. To, že se přitom odvolává na Nový zákon, může být věcně vedlejší. Pro skutečně reprezentativní posouzení by bylo třeba vzít v úvahu rétoricko-strategickou rovinu Lockova spisovatelství, na níž poprvé upozornil Leo Strauss, ale která je dnes již široce diskutovaným tématem. Tato diskuse se týká role, jakou přisoudit všemožným teologickým aspektům Lockovy teorie, příp. nakolik lze tento aspekt oddělit od sekuální argumentace.

K Pufendorfově argumentu k ospravedlnění otroctví autor uvádí, že je „extrémně slabý, vzhledem k tomu že vůbec nebere v úvahu možnost neplatnosti smluv uzavřených pod nátlakem (nelze tvrdit, že by tato kritika byla anachronistická. Úvahy o nesvobodě jednání pod nátlakem, které by zde bylo možné aplikovat, nacházíme už u Aristotela)“ (s.

79). Připomínka Aristotela je velmi vhodná. Autor však zapomněl doplnit, že Aristotelés měl o otázce svobodného jednání v takové situaci stejný názor jako Pufendorf (a shodl by se s ním i v konkrétní otázce platnosti otroctví vzniklého z násilného ovládnutí). Pufendorfov argument tedy přece jen vyžaduje víc hermeneutické práce, která by zohlednila motivace a intence zkoumaného autora v náležitém kontextu, Václav Sklenář se zde však podobně jako na jiných místech spoléhá spíše na předpokládaný souhlas čtenáře ve věci ožehavých otázek současnosti (emancipace, postavení žen, homosexuální manželství).

Konečně podle autora „skutečnost, že subjekt musí považovat právo za platné a autoritativní, aby bylo skutečným právem, je zjevně analogická k Hegelovu tvrzení, že stát je sebevědomá etická substance, jejíž esencí je jednota v podobě vědomé obecnosti, přičemž tuto formu mu propůjčuje vědomé chtění jeho obyvatel“ (s. 159). Jednak se zdá být analogie trochu příliš letmá a bez náležitého vysvětlení; jednak tento výklad nechává stranou pojem jednoty, který je zde ovšem klíčový: to, že subjekt něco uznává, může být pořád ještě jen výrazem partikulární vůle.

Přes uvedené dílčí výhrady považuji práci za dobře zvládnutou a doporučuji ji k obhajobě. Budu rád, když se autor při obhajobě k některým připomínkám vyjádří.

Jakub Jinek
V Praze, 4. 12. 2023